ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ ΤΣΕΛΙΚΑΣ

ΠΑΛΑΙΟΓΡΑΦΙΑ

«ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΤΟ ΤΑΞΙΔΙ»

Διευθύνει το Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης. Ακολουθώντας την ιδρυτική αρχή του Λίνου Πολίτη, «τα πάντα κοινά τοις πάσι», κρατάει ανοιχτό στο κοινό των ερευνητών ένα Αρχείο που έχει αποθησαυρίσει σχεδόν 9.500 χειρόγραφα, ενώ οργανώνει ελεύθερα μαθήματα για την ανάγνωση και κατανόησή τους.

Συνέντευξη στην ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΡΟΒΑΤΣΟΥ

01
Ο καθηγητής Αγαμέμνων Τσελίκας στη Βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου της Αλεξάνδρειας*.

Καθηγητής Αγαμέμνων Τσελίκας. Αποφοίτησε από τη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Ως υπότροφος του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών της Βενετίας ειδικεύτηκε στην ελληνική και λατινική παλαιογραφία, ιδιαίτερα στα ελληνικά χειρόγραφα του 15ου και 16ου αιώνα, υπό την επίβλεψη του Μ. Μανούσακα.

Με υποτροφία του γαλλικού Εθνικού Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών (CNRS) συνέχισε την έρευνά του στην Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού και τις παλαιογραφικές σπουδές του στην παρισινή École Pratique des Hautes Études.

Διετέλεσε επιστημονικός συνεργάτης του Κέντρου Βυζαντινών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών. Από το 1980 προΐσταται του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης (ΜΙΕΤ). Το 1984 οργάνωσε ελεύθερο Σεμινάριο Ελληνικής Παλαιογραφίας, το οποίο έκτοτε έγινε θεσμός στο ΜΙΕΤ. Διδάσκει Ελληνική Παλαιογραφία ως επισκέπτης καθηγητής στο Φιλολογικό Τμήμα του Πανεπιστημίου της Πάτρας, στο τμήμα Ιστορικών Σπουδών του Ιονίου Πανεπιστημίου στην Κέρκυρα και στο τμήμα Πολιτιστικών Σπουδών του Πανεπιστημίου της Μπολόνια - Ραβένα.

Μέχρι σήμερα έχει πραγματοποιήσει 150 παλαιογραφικές αποστολές σε βιβλιοθήκες, από τη Βουδαπέστη και τη Σόφια ώς την Αλεξάνδρεια, τα Ιεροσόλυμα, τη Δαμασκό και το Σινά.

Έχει δημοσιεύσει περισσότερα από 150 άρθρα-μελέτες σε θέματα παλαιογραφίας.

Έχει τιμηθεί με τον Σταυρό του Ταξιάρχου του Παναγίου Τάφου από τον πατριάρχη Διόδωρο, για την ταξινόμηση του Αρχείου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων και τη δημοσίευση του καταλόγου του, καθώς και από τον πατριάρχη Αλεξανδρείας Θεόδωρο Β΄ με το οφφίκιο του νοταρίου για το έργο του στη Βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας.

Ο Αγαμέμνων Τσελίκας μας μίλησε την άνοιξη του 2014.

—Κύριε Τσελίκα, διευθύνετε το Παλαιογραφικό Αρχείο του ΜΙΕΤ. Από πότε;
Η ιστορία του Παλαιογραφικού Αρχείου αρχίζει ταυτόχρονα με την επανίδρυση του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τράπεζας. Είμαστε στον Δεκέμβρη του ’74, κυρίως στο ’75. Γενικός Γραμματέας του Ιδρύματος είναι ο Λίνος Πολίτης. Το Διοικητικό Συμβούλιο αποτελείται από σπουδαίες προσωπικότητες της εποχής, Παπανούτσος, Γεωργάκης, Κακριδής, Πρεβελάκης, σπουδαίες προσωπικότητες του φιλοσοφικού, του φιλολογικού, του επιστημονικού χώρου. Σας αναφέρω κάποια ονόματα για να δείτε από τα πρόσωπα ποιο ήταν το σκεπτικό της επανίδρυσης του Ιδρύματος της Εθνικής Τραπέζης – το οποίο υπήρχε πριν από τη δικτατορία και επανιδρύθηκε με την ονομασία Μορφωτικό Ίδρυμα. Πρώτος διευθυντής ήταν ο Μανώλης Κάσδαγλης. Άνθρωπος των γραμμάτων, ο νεαρός επιμελητής εκδόσεων και συγγραφέας αλλά και λογοτέχνης της γενιάς του ’30, με πολλές γνωριμίες. Βασικός σκοπός του ΜΙΕΤ, ενταγμένος σε μια προσπάθεια εκπαίδευσης του ελληνικού λαού ύστερα από τη δικτατορία, μέσα σε κλίμα αναγέννησης της εκπαίδευσης και της ευρύτερης παιδείας, ήταν να μεταφραστούν εγχειρίδια ανθρωπιστικών σπουδών γενικά, φιλοσοφίας, ιστορίας, φιλολογίας, που έχουν βέβαια και άμεση σχέση με την Ελλάδα, εγχειρίδια από ξένες γλώσσες (κυρίως αγγλικά, γαλλικά και γερμανικά), για να διοχετευθούν και στα πανεπιστήμια αλλά και στο ευρύ αναγνωστικό κοινό. Ο Λίνος Πολίτης, γνωστός ως καθηγητής της νεοελληνικής φιλολογίας, ήταν επίσης ένας από τους πιο ονομαστούς παλαιογράφους της εποχής πανευρωπαϊκά. Είχε κάνει έρευνα στο Άγιο Όρος, είχε γυρίσει πολλές περιοχές της Ελλάδας και κατέγραφε χειρόγραφα, είχε δημοσιεύσει μελέτες σχετικά με βυζαντινά χειρόγραφα. Ήταν ένας σπουδαίος άνθρωπος. Βρήκε λοιπόν την ευκαιρία να εισηγηθεί

02
Μέγα Σπήλαιο, Ευαγγέλιο, περγαμηνή 10ος αι. Σελίδα με τους κανόνες αντιστοιχίας των ευαγγελικών περικοπών του Ευσεβίου.

Ο ΛΙΝΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΟΤΑΝ ΤΙΣ ΔΙΑΚΟΠΕΣ ΤΟΥ ΚΑΙ ΟΠΟΥ ΠΗΓΑΙΝΕ, ΚΡΑΤΟΥΣΕ ΜΑΖΙ ΤΟΥ ΜΠΛΟΚΑΚΙΑ, ΤΑ ΠΕΡΙΦΗΜΑ ΜΠΛΟΚΑΚΙΑ ΤΟΥ ΛΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΗ. ΑΝΕΒΑΙΝΕ ΤΑ ΒΟΥΝΑ, ΡΩΤΟΥΣΕ ΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΝΕ ΠΟΥ ΕΧΕΙ ΒΡΕΙ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ.

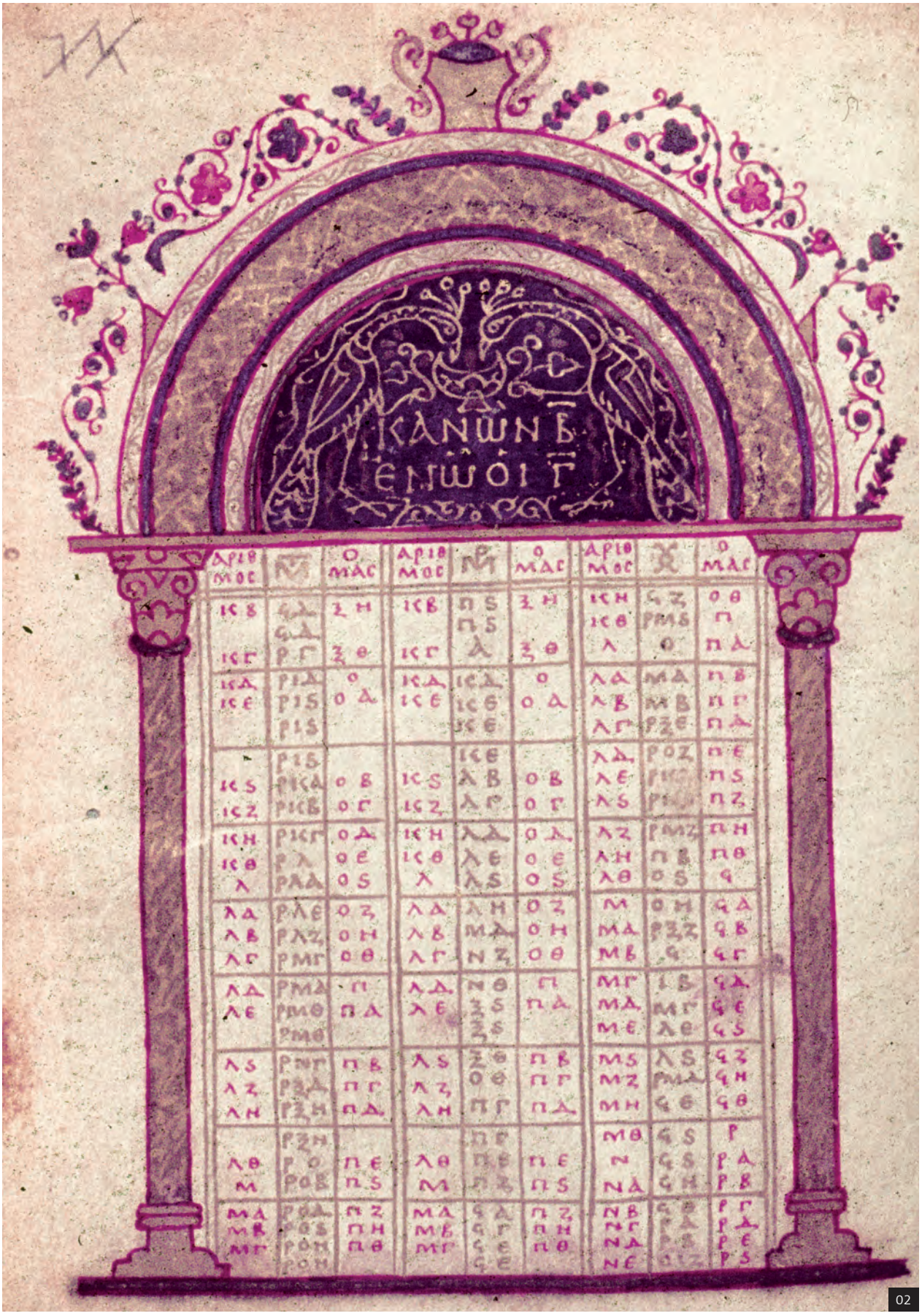

02

στο Μορφωτικό Ίδρυμα την ίδρυση ενός τμήματος αφιερωμένου στην Παλαιογραφία και στην Ιστορία, αλλά την Ιστορία από την πλευρά των γραπτών πηγών, και με στόχο τον εξής: να οργανώνονται αποστολές για μικροφωτογράφιση χειρογράφων και ιστορικών αρχείων σε όλη την Ελλάδα, ώστε να δημιουργηθεί μια φιλμοθήκη, κατά τα πρότυπα του Ινστιτούτου Έρευνας και Ιστορίας των Κειμένων στο γαλλικό CNRS. Κάτι αντίστοιχο υπήρχε και στην Ελλάδα, στη Μονή Βλατάδων, στη Θεσσαλονίκη, στο Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών. Ο Λίνος Πολίτης ήθελε αυτή η φιλμοθήκη να είναι ανοιχτή στο ερευνητικό κοινό και, ταυτόχρονα, στο χώρο αυτό της φιλμοθήκης να προωθείται η παλαιογραφική έρευνα και μελέτη. Έτσι, λοιπόν, άρχισαν οι πρώτες αποστολές. Εγώ είχα την ευτυχία, όχι απλώς την τύχη, να γνωρίζω τον Λίνο Πολίτη ήδη από τα φοιτητικά μου χρόνια – δεν τον είχα εγώ καθηγητή, αλλά είχα μπει κι εγώ στην παλαιογραφία από μόνος μου, εξωπανεπιστημιακά, οπότε, ήδη το ’69, προσπάθησα και κατόρθωσα να επικοινωνήσω μαζί του. Και μετά κι από τις δικές μου τις σπουδές στην Ελλάδα, στο Ελληνικό Ινστιτούτο Βενετίας, στο Παρίσι κ.λπ., όταν επανήλθα, τότε γνωριστήκαμε κυριολεκτικά προσωπικά και άρχισα να συνεργάζομαι μαζί του από το ’78, και κυρίως από το ’80 –μεσολάβησε η στρατιωτική θητεία– ως συνεργάτης και βοηθός του ακριβώς, όταν δηλαδή είχε σχεδόν μόλις αρχίσει αυτή η δραστηριότητα. Μετά το θάνατό του, τον Δεκέμβρη του ’82, ανέλαβα τη συνέχεια της λειτουργίας του χώρου αυτού. Αυτή είναι η μικρή, προσωπική μου ιστορία σε σχέση με το Ίδρυμα.

—Πώς οργανώνονται οι έρευνές σας;

Κάθε χρόνο έμπαινε ένα πρόγραμμα με βάση τη βιβλιογραφία που υπήρχε, τις πληροφορίες που προσωπικά μπορούσαμε να έχουμε, τις προσωπικές μας επίσης έρευνες για την παλαιογραφία, όχι μόνο στο χώρο τον δικό μας αλλά και από τότε που κατά κάποιον τρόπο, με τον Μονφωκόν [Montfaucon] ανάμεσα στον 17ο και 18ο αιώνα, η παλαιογραφική έρευνα άρχισε να εξελίσσεται. Πάντοτε η παλαιογραφία έχει σχέση με το ταξίδι, με τη μετακίνηση. Βιβλιοθήκες υπάρχουν σ’ όλο τον κόσμο. Εδώ στον ελληνικό χώρο έχουμε δημόσιες, έχουμε δημοτικές βιβλιοθήκες αλλά κυρίως έχουμε βιβλιοθήκες σε μοναστήρια, οπότε, για να έχει κανείς πρόσβαση στα χειρόγραφα, πρέπει να ταξιδεύει. Είναι ένα itinéraire, το οποίο δεν ξεκινάει ακριβώς από την αρχή της παλαιογραφίας, ούτε μονάχα από την Αναγέννηση. Ακόμα κι από τα βυζαντινά χρόνια η πρόσβαση στις πηγές είχε μέσα το ταξίδι. Την ανίχνευση, σε διαφορετικούς τόπους και χώρους, των πηγών. Έχουμε πολύ ωραία παραδείγματα, αλλά ας το πούμε, έτσι, πιο επιστημονικά, από τότε που μπαίνουν τα θεμέλια της παλαιογραφικής επιστήμης ως επιστήμης, δίπλα στη φιλολογία, δίπλα στις μεθόδους της ιστορίας.

Οπότε κάθε χρόνο έμπαινε ένα πρόγραμμα ταξιδιού, αποστολών. Η κάθε αποστολή κυρίως αποτελούνταν από έναν φωτογράφο εξειδικευμένο – δεν επρόκειτο για κοινή φωτογραφία paysage. Ήταν μηχανική δουλειά, θα την έλεγα και μονότονη, αλλά ήταν ουσιαστική δουλειά. Ο φωτογράφος χρησιμοποιούσε ασπρόμαυρο φιλμ τότε, μιλάμε για το ’80, το ’81 – όχι ότι δεν υπήρχε το έγχρωμο φιλμ, αλλά αυτό το φιλμ που χρησιμοποιούσε, και έχει σημασία αυτό, ήταν το ασπρόμαυρο φιλμ που η βάση του είχε ασήμι, είχε μέταλλο και στο χαρτί της φωτογραφίας επίσης που τυπωνόταν, είναι βασικό στοιχείο της διατήρησης της φωτογραφίας αυτό. Το έγχρωμο φιλμ φθείρεται, αλλοιώνεται, όπως και η έγχρωμη φωτογραφία. Το ασπρόμαυρο είναι αθάνατο. Όλες οι βιβλιοθήκες του κόσμου και τώρα ακόμα, στην ψηφιακή εποχή, πάντοτε έχουν αντίγραφα σε silverfilm. Οπότε, με βάση αυτά τα τεχνικά δεδομένα άρχισαν οι αποστολές, κυριολεκτικά με στόχο να χτενιστεί όλη η Ελλάδα, από Βορρά μέχρι Νότο κι από Ανατολή μέχρι Δύση, κυρίως αναζητώντας βιβλιοθήκες που ήταν δυσπρόσιτες, ήταν πάνω σε βουνά, σε μοναστήρια, ήταν κλεισμένες επί δεκαετίες, δημοτικές βιβλιοθήκες

03

03
Στην παλαιογραφική αποστολή της Ρόδου το 1982.

ΣΤΗ ΣΚΟΠΕΛΟ ΑΝΕΒΗΚΑΜΕ ΣΕ ΠΕΝΤΕ-ΕΞΙ ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑ ΕΚΕΙ ΕΠΑΝΩ ΠΟΥ ΟΥΤΕ ΟΙ ΣΚΟΠΕΛΙΤΕΣ ΔΕΝ ΤΑ ΞΕΡΑΝΕ. ΜΕ ΜΟΥΛΑΡΙ, ΔΕΝ ΥΠΗΡΧΕ ΔΡΟΜΟΣ. ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΣΗ ΣΤΟ ΦΩΣ ΤΟΥ ΗΛΙΟΥ, ΔΕΝ ΥΠΗΡΧΕ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟ.

που δεν ήξεραν οι άνθρωποι τι έχουν μέσα. Ασφαλώς είχαμε τις πληροφορίες μας, δεν ανακαλύπταμε την Αμερική εκείνη τη στιγμή, αλλά στη διάρκεια των ετών πολλά πράγματα ξεχνιούνται ή παραμελούνται. Επίσης, έγινε ένα άνοιγμα και προς τις πατριαρχικές βιβλιοθήκες. Μία από τις πρώτες βιβλιοθήκες που φωτογραφήθηκαν ήταν η βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου Αλεξανδρείας – σε τρεις αποστολές τότε. Δεν ήμουν εγώ υπεύθυνος, ήταν ένας πολύ καλός συνάδελφός μου και αγαπητός φίλος, ο Κρίτωνας Χρυσοχοΐδης, σύμβουλος ερευνών στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών. Μετά οργανώθηκαν αποστολές στη Μακεδονία –ο Λίνος Πολίτης είχε ιδιαίτερη αγάπη για το τι γίνεται στη Μακεδονία σε σχέση με τα χειρόγραφα και θα επανέλθω σ' αυτό– και οι αποστολές επαναλήφθηκαν πολλές φορές, δύο και τρεις και τέσσερις φορές, στην Καστοριά, στη Βέροια, στη Σιάτιστα, λίγο στην Κοζάνη, να σας πω την αλήθεια, καθόλου στα Γρεβενά, όπου ακόμα και σήμερα δεν μας επιτρέπεται να πλησιάσουμε τη Βιβλιοθήκη με το «έτσι θέλω» του εκεί Μητροπολίτη, στην Ξάνθη... Βέβαια, στο νομό Θεσσαλονίκης ανέλαβε την όλη εργασία το Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, όπου άλλωστε ο Λίνος Πολίτης ήταν καθηγητής πριν διωχθεί από τη χούντα, στη Χαλκιδική, στη μονή της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας. Εμείς δεν ασχοληθήκαμε με το Άγιο Όρος – λέω «εμείς», γιατί ήδη από το '80 έγινε όλη αυτή η έξοδος, γι' αυτό σας είπα ότι είχα την ευτυχία ήδη από τα πρώτα χρόνια να είμαι εδώ. Με το Άγιο Όρος λοιπόν δεν ασχοληθήκαμε πρώτα απ' όλα γιατί ήταν ένα τεράστιο εγχείρημα αυτό και θα διαρκούσε πολλά χρόνια. Άλλωστε με το Άγιο Όρος ασχολιόταν το Πατριαρχικό Ίδρυμα Πατερικών Μελετών στη Μονή Βλατάδων Θεσσαλονίκης και είχε κυρίως στόχο τη μικροφωτογράφιση των χειρογράφων του, κάτι που εξακολουθεί να ισχύει και βέβαια συμβάλλει ουσιαστικά στην έρευνα. Δεν ασχοληθήκαμε επίσης με τα χειρόγραφα των Μετεώρων, γιατί με το χώρο αυτό ασχολιόταν η Ακαδημία Αθηνών. Ούτε με την Πάτμο, γιατί στην Πάτμο ήδη είχε ιδρυθεί μέσα στο μοναστήρι ειδικό κέντρο μικροφωτογράφισης.

Εμείς πιάσαμε τα βουνά, να σας πω την αλήθεια. Πιάσαμε τα κορφοβούνια. Στη Σκόπελο, για παράδειγμα. Ο Λίνος Πολίτης εκμεταλλευόταν τις διακοπές του και όπου πήγαινε, κρατούσε πάντοτε μαζί του μπλοκάκια, τα περίφημα μπλοκάκια του Λίνου Πολίτη. Ανέβαινε τα βουνά, ρωτούσε και σημείωνε πού έχει βρει χειρόγραφα και πολλές φορές οργανωνόταν η αποστολή με βάση και αυτά τα μπλοκάκια. Λοιπόν, στη Σκόπελο ανεβήκαμε σε πέντε-έξι μοναστήρια εκεί επάνω που κανείς δεν τα ήξερε, ούτε οι Σκοπελίτες δεν τα ξέρανε. Με μουλάρι, δεν υπήρχε δρόμος. Φωτογράφιση στο φως του ήλιου, δεν υπήρχε ηλεκτρικό. Στη Σκιάθο, στη Μονή του Ευαγγελισμού, με γεννήτρια που για να δουλέψει αγοράσαμε ένα βαρέλι πετρέλαιο. Στη Σύμη, στα Δωδεκάνησα, με τον ίδιο τρόπο, μ' ένα αυτοκίνητο μέχρι την κορυφή του βουνού κι από κει με ζώο να κατέβουμε στον Ταξιάρχη κάτω, στον Πανορμίτη. Τώρα πηγαίνετε στον Πανορμίτη και μ' ελικόπτερο αλλά τότε... Τέτοιες ιστορίες, γι' αυτό σας μιλάω για το itinéraire. Ακριβώς για να εξυπηρετήσουμε τους ερευνητές. Και βεβαίως όλα αυτά που ανακαλύπτονταν ανακοινώνονταν σε ένα *Δελτίο* που βγάζαμε κάθε δύο, τρία χρόνια. Επίσης μια σπουδαία αποστολή και δραστηριότητα είναι ότι έχουμε φωτογραφίσει όλα τα χειρόγραφα της ελεύθερης Κύπρου, *όλα*. Εγώ είχα την τύχη να μπω στο αρχιεπισκοπικό μέγαρο, το βομβαρδισμένο στο πραξικόπημα αρχιεπισκοπικό μέγαρο, και ευτυχώς κάτω στα υπόγεια, σ' ένα τσιμεντένιο δωμάτιο, είχαν αποθηκεύσει για προφανείς λόγους χειρόγραφα, και εκεί ακριβώς έγινε η φωτογράφιση και στη Λευκωσία και στη Λάρνακα και στη Μονή του Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου, και στην Πάφο, στη Μονή του Κύκκου επίσης, πριν ανακαινιστεί και γίνει το σπουδαίο αυτό και περίλαμπρο μοναστήρι της Κύπρου. Όλα τα χειρόγραφα. Και όπως λέω κι εγώ, γυρίσαμε την Κύπρο «χωρκόν χωρκόν». Έμαθα και τα κυπριώτικα!

Θέλω να πω ότι γυρίσαμε πάρα πολλές περιοχές και, φυσικά, αν και όπως σας είπα

τον Δεκέμβρη του ’82 πέθανε ο Λίνος Πολίτης, το έργο συνεχίστηκε αδιαλείπτως, ακριβώς με την ίδια νοοτροπία: να είναι, όπως έλεγε και εκείνος, «τα πάντα κοινά τοις πάσι». Δηλαδή, η πόρτα είναι ανοιχτή, σε όλους αδιακρίτως. Δεν κάνουμε έλεγχο τι μελετάει ο άλφα ή ο βήτα, η βοήθεια δίδεται δωρεάν, όλες σχεδόν τις φορές που μας έχουν ζητήσει αντίγραφα. Και τα δίναμε δωρεάν μόνο για επιστημονικούς λόγους βεβαίως, γιατί δεν υπήρχε εδώ εμπορική εκμετάλλευση. Εμείς εδώ τώρα έχουμε περίπου 9.000-9.500 χειρόγραφα φωτογραφημένα, έχουμε γύρω στα 30 μεγάλα αρχεία φωτογραφημένα, που είναι βασική πηγή για πολλές διδακτορικές διατριβές. Όταν όμως ήμασταν στην αρχή, τότε το ’80-’81, και συζητούσαμε με τον Λίνο Πολίτη, μου έλεγε το εξής: «Ωραία, τα μαζεύουμε. Τι τα κάνουμε; Αυτά πρέπει να δοθούν στο επιστημονικό κοινό». Αλλά για να μπορεί κάποιος να τα εκμεταλλευτεί, να βοηθηθεί, πρέπει να ξέρει τη μέθοδο της πρόσβασης στο επιστημονικό αυτό αντικείμενο. Δηλαδή, να ξέρει να διαβάζει, να ξέρει παλαιογραφία, να ξέρει να διαβάζει τα βυζαντινά χειρόγραφα. Και δεν είναι μονάχα μιας εποχής, είναι πολλών εποχών, είναι από πολλές περιοχές. Ο κόσμος του χειρόγραφου βιβλίου είναι γοητευτικός. Δεν είναι μονάχα ένα αντικείμενο που το ξεφυλλίζεις, είναι ένας κόσμος γύρω απ’ αυτό: Είναι αυτοί που το γράψανε, άμα αρχίσει κανείς από το συγγραφέα, και πώς το κείμενο του αρχαίου συγγραφέα ήρθε στα βυζαντινά χρόνια. Είναι αυτοί που το αντέγραψαν, αυτοί που έφτιαξαν το βιβλίο, γιατί το έφτιαξαν, πού το χρησιμοποίησαν, πώς το χρησιμοποίησαν, για ποιον το έγραψαν. Μετά, αφότου το έγραψαν και πέρασε αυτή η γενιά, ποια ήταν η τύχη του βιβλίου; Καταλάβατε; Όλη η διαδρομή μέχρι να καταλήξει ένα χειρόγραφο σήμερα στο ράφι μιας βιβλιοθήκης σ’ ένα μοναστήρι ή σε μια δημόσια ή ιδιωτική βιβλιοθήκη. Είναι και αυτό. Δεν είναι μονάχα η τεχνική της ανάγνωσης. Γιατί το χειρόγραφο τι είναι; Είναι φορέας ενός κειμένου, είναι φορέας λόγου, είναι φορέας σκέψης. Η σκέψη αυτή απεικονίζεται με τα γράμματα. Άρα, ακόμα κι αν μπορώ να διαβάσω, αυτό δεν φτάνει. Πρέπει να μπω στη σκέψη και, στην ουσία, να κάνω ιστορία φιλολογίας, να κάνω ιστορία βάσει των πηγών, να κάνω φιλοσοφία,να κάνω τα πάντα: ιστορία των επιστημών, ιστορία της Ιατρικής, ιστορία του Δικαίου, ιστορία των Μαθηματικών, τα πάντα. Δηλαδή, μαθαίνω να διαβάζω και, ανάλογα με το κείμενο που διαβάζω, προχωρώ. Πολύ απλά.

Να πω κάτι άλλο. Εξίσου γοητευτική υπόθεση είναι ν’ ασχοληθείτε με αυτή καθαυτή την ιστορία της γραφής, αυτά καθαυτά τα γράμματα, με το συμβολισμό που έχουν, με τον τρόπο που σχεδιάστηκαν ή πώς μπήκαν στην Ελλάδα, ποια εξέλιξη είχαν. Και αυτό επίσης είναι γοητευτικότατο ταξίδι. Για να δείτε πώς γράφετε σήμερα εσείς και πώς έγραφαν ο Θουκυδίδης και ο Περικλής, να κάνετε τη σύγκριση. Γιατί η ελληνική γραφή είναι απαράλλαχτη από τότε που εισήλθε στον ελληνικό χώρο –μιλάω γι’ αυτή τη γραφή, γιατί έχουμε και παλαιότερες γραφές, όπως γνωρίζετε, μυκηναϊκές γραφές, γραμμικές γραφές κ.λπ.– αλλά εκεί γύρω στον 8ο αιώνα π.Χ., από τότε που αυτά τα σχήματα πήραν τη μορφή των γραμμάτων και της απεικόνισης της ελληνικής γλώσσας, των ελληνικών φθόγγων, εμείς γράφουμε με τον ίδιο τρόπο. Δεν αλλάξαμε τη γραφή μας, όπως δεν αλλάξαμε και τη γλώσσα μας. Αυτό είναι, μπορώ να σας πω, μοναδικό φαινόμενο στον κόσμο. Για βρείτε ένα λαό που να γράφει επί 2.800 χρόνια με τον ίδιο τρόπο!

—Οι Κινέζοι;

Αφήστε τους Κινέζους. Μιλάμε για τον ευρωπαϊκό χώρο. Δεν έχουμε χάσει ούτε τη γλώσσα μας ούτε τη γραφή μας και δεν έχουμε χάσει στην ουσία τη βάση του πολιτισμού μας. Άλλο εάν εμείς, από μόνοι μας, βγάζουμε τα μάτια μας. Ή αφήνουμε τους άλλους να μας τα βγάλουν. Στην ουσία δεν έχουμε χάσει αυτή τη γραμμή.

04
Μέγα Σπήλαιο, Ευαγγέλιο, περγαμηνή 10ος αι. Μικρογραφία με την παράσταση της Γέννησης και του Ευαγγελιστή Μάρκου.

—Χάρη στη γλώσσα, λέτε.
Τη γλώσσα και τη γραφή. Πηγαίνετε στο Σύνταγμα, για παράδειγμα, στο Μετρό. Το πιο απλό πράγμα σας λέω. Μπαίνοντας θα δείτε ένα «μουσειάκι». Έχει κάποιες επιγραφές, πλησιάστε και διαβάστε. Θα διαβάσετε. Πηγαίνετε στη στοά του Αττάλου, όπου είναι όλα τα ψηφίσματα, και θα διαβάσετε. Θα αναγνωρίσετε το Α, το Ο, το Π, το Ρ, το Σ κ.λπ. Με κάποιες μικροπαραλλαγές αλλά κι εσείς, και στη δική σας γραφή, έχετε παραλλαγές που γράφετε. Θέλω να πω: είναι κι αυτό από τα θέματα που απασχολούν όσους ασχολούνται με την παλαιογραφία. Ας πούμε, μπορείτε να δείτε από τον κόσμο που έρχεται εδώ έναν να λέει, για παράδειγμα: «Εγώ θέλω να μελετήσω τα χειρόγραφα του Ισοκράτη». Με γεια σου, με χαρά σου. Ωραία. Έχουμε φωτογραφίσει αυτά, άλλα χειρόγραφα είναι στο εξωτερικό, που λέει ο λόγος, οπότε αυτός ασχολείται με τα κείμενα του Ισοκράτη. Άλλος ασχολείται με τη μορφή των ελληνικών γραμμάτων τον 5ο αιώνα π.Χ. Διαφορετικά πράγματα. Άλλος ασχολείται με την ιστορία της Βοτανολογίας – που είναι και της μόδας. Έχουμε και χειρόγραφα και, φυσικά, έχουμε και κείμενα. Άλλος ασχολείται με την ιστορία της παιδείας: πώς διδάσκονταν τα αρχαία ελληνικά στην Τουρκοκρατία ή στο Βυζάντιο, για παράδειγμα; Πώς διδασκόταν η *Εκάβη* στα σχολεία της Τουρκοκρατίας; – και δεν είναι μόνον η *Εκάβη*, για παράδειγμα το αναφέρω. Αλήθεια σήμερα διδάσκεται η *Εκάβη* στα σχολεία; Τότε διδασκόταν. Καταλάβατε; Παρακολουθούμε την πορεία της ελληνικής παιδείας με βάση το χειρόγραφο βιβλίο και, από κάποια εποχή βέβαια, και παράλληλα με την εμφάνιση του εντύπου.

Γιατί τι γίνεται στον ελληνικό χώρο λόγω των ιστορικών καταστάσεων; Είμαστε στο Βυζάντιο. Μετά την Άλωση, στη Δύση έχουμε την Αναγέννηση που έχει αρχίσει από τα τέλη του 14ου αιώνα. Έχουμε τους Έλληνες λογίους που πήγαν εκεί και τις σχέσεις που ανέπτυξαν και, με τη δική τους συμβολή φυσικά, η αναπαραγωγή ελληνικών κειμένων και χειρογράφων στη Δύση παίρνει έναν άλλο δρόμο. Στον ελληνικό χώρο, κάτω από τις καταστάσεις που προέκυψαν είτε σε περιοχές που είχαμε Τουρκοκρατία είτε σε περιοχές που είχαμε Βενετοκρατία –για να μην το ξεχνάμε κι αυτό– δημιουργήθηκαν άλλες συνθήκες. Όμως δεν σταμάτησε καθόλου η παραγωγή βιβλίων και μάλιστα, ενώ στη Δύση είχαμε σιγά-σιγά την εξάπλωση του έντυπου βιβλίου και μέχρι τις αρχές του 17ου αιώνα εγκαταλείπονται τα χειρόγραφα ως μέσο διάδοσης των κειμένων, εδώ συνεχίζεται η παραγωγή των χειρόγραφων βιβλίων για πολλούς λόγους. Τώρα να μη σας τους εξηγήσω όλους, βρίσκονται όμως σε συνάρτηση με τη ζήτηση και τις ανάγκες που υπήρχαν σε κάθε περιοχή. Δηλαδή στον ελληνικό χώρο είχαμε περισσότερη ανάγκη, να το πούμε έτσι, για εκκλησιαστικά βιβλία, για τις λειτουργίες μας, κάτι που δεν συνέβαινε στη Δύση. Δεν είχαν αρχίσει να τυπώνονται όλα τα αναγκαία βιβλία για την εκκλησιαστική πρακτική. Σιγά-σιγά εμφανίζονταν και αυτά και διοχετεύονταν και στον ελληνικό χώρο, δηλαδή, αν μιλάμε για τον 17ο αιώνα, φερ' ειπείν, δεν έχουμε όλα τα εκκλησιαστικά βιβλία τυπωμένα. Και ούτε σε μια ποσότητα που να καλύπτονται οι ανάγκες της καθ' ημάς Ανατολής. Επομένως το ελληνικό χειρόγραφο συνεχίζει να παράγεται στον ελληνικό χώρο και μπορώ να σας πω ότι σε κάποιες περιπτώσεις εξακολουθεί να παράγεται και μετά την Επανάσταση του '21. Γι' αυτό το λόγο, εμείς εδώ ως παλαιογράφοι δεν σταματάμε στον 16ο αιώνα, όπως σταματάνε οι Ευρωπαίοι συνάδελφοί μας. Φτάνουν στο 1600 και εκεί «στοπ». Εμείς συνεχίζουμε και πάμε και μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα μελετώντας ταυτόχρονα και τη γραφή. Μόνο στα δύο-τρία τελευταία παλαιογραφικά συνέδρια πήραν είδηση και οι φίλοι μας οι Ευρωπαίοι ελληνιστές ότι, εντάξει, στην παλαιογραφία ξεκινάμε από την αρχαιότητα με την επιγραφική, με την παπυρολογία, ωραία, μπαίνουμε στη μορφή του βιβλίου που το ονομάζουμε Κώδικα –και όχι πλέον ρολό των παπύρων κ.λπ.– πολύ ωραία, πάμε στο Βυζάντιο, θαυμάσια, και αυτοί σταματούσαν στο 1600. Αλλά εμείς είμαστε και Βυζάντιο

μετά το Βυζάντιο και συνέχεια του ελληνισμού. Οπότε σιγά-σιγά άρχισαν κι εκείνοι ταυτόχρονα να ασχολούνται και με τον 17ο αιώνα και λιγάκι με τον 18ο αιώνα και από πλευράς παλαιογραφικής, αν και όχι τόσο. Κατάλαβαν όμως, κυρίως από μια σπουδαία εισήγηση του Λίνου Πολίτη, ότι η παλαιογραφία σ' εμάς ξεπερνάει και το 1600. Επομένως, καταλαβαίνετε το εύρος της δραστηριότητας. Και αυτό που σας είπα πριν: «Ωραία, τα μαζέψαμε. Και τι να τα κάνουμε; Πρέπει να τα ανοίξουμε στον κόσμο», πρέπει επομένως να εκπαιδεύσουμε τον κόσμο να μας διαβάσει. Έτσι είπαμε να αρχίσουμε τα μαθήματα. Ο Λίνος Πολίτης δεν πρόλαβε την έναρξη των μαθημάτων. Το ανέλαβα εγώ, στην αρχή θα σας έλεγα έτσι δειλά, μη ξέροντας πώς θα μπορούσαμε να μετρήσουμε το ενδιαφέρον που θα είχαν αυτά τα μαθήματα στον ευρύ κόσμο, γιατί υποτίθεται ότι τα πανεπιστήμια θα έπρεπε να εντάξουν αυτά τα μαθήματα στο πρόγραμμά τους.

—Τα εντάσσουν;

Κατά διαστήματα κάποιοι καθηγητές έκαναν μαθήματα. Αλλά πολύ αραιά. Πάντοτε εξαρτιόταν από το αν υπήρχε κάποιος καθηγητής ο οποίος να είχε μια πιο κοντινή ειδίκευση με το χώρο αυτό. Αλλά σποραδικά, όχι συστηματικά. Εμείς αρχίσαμε λοιπόν τα μαθήματα αυτά το 1984 στην άλλη έδρα που ήμασταν, στην οδό Θουκυδίδου 13, και μάλιστα από τον πρώτο χρόνο, παρά πάσα προσδοκία, είχαν τεράστια επιτυχία. Γιατί; Καταρχάς ήταν ελεύθερα, εμείς εδώ δεν εισπράττουμε τίποτα, η είσπραξη απαγορεύεται διά ροπάλου. Κι αυτή είναι η χαρά μας, να σας πω την αλήθεια. Μολονότι όταν κατά καιρούς κάποιοι ρωτάνε «τι οφείλουμε;» και λέμε «αυτά είναι δωρεάν», εκείνοι το υποτιμούν γιατί δεν το πληρώνουν. Ε, αν θέλουν να πληρώσουν, ας πάνε απέναντι στην καφετέρια, εμείς δεν εισπράττουμε. Τέλος πάντων. Και ενώ τα μαθήματα ξεκίνησαν με την προοπτική να διαρκούν ένα χρόνο, δηλαδή επρόκειτο για μια ετήσια σειρά μαθημάτων που προσανατολίζονταν μονάχα στην τεχνική της ανάγνωσης, τελικά δημιουργήθηκαν τρεις κύκλοι. Ο Α΄ κύκλος είναι καθαρά τεχνικός και περιλαμβάνει μια εισαγωγή στον κόσμο των χειρογράφων, ο Β΄ κύκλος είναι φιλολογικός περισσότερο και ιστορικός, με την έννοια ότι δουλεύουμε αρχειακές πηγές, εξίσου της βυζαντινής και της μεταβυζαντινής περιόδου. Ο Γ΄ κύκλος δημιουργήθηκε για τον εξής λόγο: ήταν πάρα πολλοί που παρακολουθούσαν, ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου, γένους κ.ο.κ. Είπαν: «Ωραία, κάναμε δυο χρόνια, δεν θα κάνουμε και τίποτα παραπάνω που είναι τόσο ωραία; – Ε, άντε να κάνουμε και κάτι άλλο». Δημιουργείται έτσι και Γ΄ κύκλος, στον οποίο το μάθημα δεν είναι ποτέ το ίδιο με το προηγούμενο έτος. Πρόκειται πάντοτε για κάτι καινούργιο. Οπότε έχουμε μαθητές που παρακολουθούν επί 15 χρόνια. Έχει γίνει τρόπος ζωής πλέον. Και τρόπος ζωής γιατί υπάρχει και μια επικοινωνία ταυτόχρονα. Ας πούμε φέτος, το β΄ μέρος της περιόδου είπαμε να δουλέψουμε ένα χειρόγραφο μαθηματάριο με λόγους του Δημοσθένους, του 18ου αιώνα χειρόγραφο, ακριβώς για να δούμε πώς διδασκόταν ο Δημοσθένης σε ένα σχολείο την περίοδο της Τουρκοκρατίας, συγκεκριμένα στον Τύρναβο της Θεσσαλίας. Και διδασκόταν με έναν καταπληκτικό τρόπο! Που ούτε καν μπορείτε να τον διανοηθείτε. Έχουμε κάνει άπειρα θέματα, γιατί κάθε χρόνο δεν κάνουμε μονάχα ένα αντικείμενο – ας πούμε πέρυσι κάναμε χειρόγραφα από τη μονή του Προφήτου Ηλίου της Σαντορίνης. Πιάσαμε τη Βιβλιοθήκη, ξεχωρίσαμε κάποια χειρόγραφα ποικίλου περιεχομένου, από θεολογία, αγιολογία μέχρι αστρονομία κάναμε – σε σχέση με τα χειρόγραφα που υπήρχαν στη συλλογή. Τέτοια πράγματα. Οπότε το ενδιαφέρον ανανεώνεται.

—Πώς ενημερώνεται ο κόσμος; Πώς σας ξέρουν, δηλαδή;

Βγάζουμε ανακοίνωση, στέλνουμε αρχές Οκτώβρη ανακοινώσεις στα πανεπιστήμια,

05
Από την παλαιογραφική αποστολή στη Μονή Τατάρνας το 1983.

06
Μάθημα Παλαιογραφίας στην Αγία Λαύρα Καλαβρύτων.

05

στις βιβλιοθήκες, τώρα με το Διαδίκτυο το ανακοινώνουμε κι εκεί, μετά από στόμα σε στόμα... Άλλωστε υπάρχουν και συνάδελφοι στο πανεπιστήμιο, και μάλιστα συνομήλικοι, που λένε «πηγαίνετε και στο Παλαιογραφικό Αρχείο, κάντε την παλαιογραφία σας κι ελάτε». Αυτό γίνεται κανονικότατα. Εμείς δεν έχουμε κανέναν ανταγωνισμό με το πανεπιστήμιο. Ίσα-ίσα, προς Θεού. Αντίθετα, λειτουργούμε πάντοτε, όχι μονάχα με αυτά τα μαθήματα εδώ και σαν ερευνητικός χώρος αλλά και γενικότερα, επιβοηθητικά προς το πανεπιστήμιο. Δεν είναι θέμα ανταγωνισμού, ίσα-ίσα! Γιατί, στο κάτω-κάτω της γραφής, πόσοι είμαστε στην Ελλάδα; Άμα βγάζουμε τα μάτια μας μεταξύ μας και υπάρχει ανταγωνισμός, «δεν λέει». Είναι χαζό, είναι βλακεία. Γιατί υπάρχει τέτοιος πλούτος έρευνας και τέτοιος όγκος προς έρευνα που θα έλεγε κανείς: «Εντάξει, βρε παιδί μου, μπορεί ο συνάδελφος να ασχολείται μ' αυτό, εγώ θ' ασχοληθώ με κάτι άλλο, εξίσου σπουδαίο».

—Ώστε λοιπόν υπάρχει τόσο υλικό;
Σας είπα. Εδώ έχουμε φωτογραφίσει γύρω στις 9.000-9.500 χειρόγραφα. Μονάχα να διαβάσετε τους τίτλους του Καταλόγου... Και δεν είναι μόνο αυτά που έχουμε εμείς. Προς Θεού, όχι! Εδώ στην Αθήνα μόνο, σκεφθείτε ότι μπορεί να έχουμε, σε αδρές γραμμές, γύρω στις 8.000 χειρόγραφα στις Βιβλιοθήκες μας (Εθνική Βιβλιοθήκη, Βιβλιοθήκη της Βουλής, Γεννάδειος, Εθνολογική Εταιρεία, Μουσείο Μπενάκη, Βυζαντινό Μουσείο), οπότε; Οπότε εάν ξέρετε να προσεγγίσετε το συγκεκριμένο θέμα, τότε βρίσκετε και τα αντίστοιχα ενδιαφέροντα. Να σας πω κάτι; Πολλές φορές η έρευνα έχει δύο σημεία αφετηρίας: ή φαντάζομαι εγώ κάτι και θέλω να το ψάξω και να βρω τις πηγές γι' αυτό που έχω επινοήσει ή, το ανάποδο, είμαι σε μια βιβλιοθήκη, βλέπω ένα κείμενο και λέω: «Α, θα το δουλέψω!». Δηλαδή η βιβλιοθήκη μού δίνει το έναυσμα τη στιγμή που δεν έχω εγώ a priori ένα θέμα προς έρευνα. Ή μπορεί κανείς να ψάχνει για το άλφα θέμα, να αγωνίζεται και να μην μπορεί να βρει ικανοποιητικές πηγές και να πέσει κάπου και να γοητευτεί απ' αυτό και να παρατήσει το πρώτο και να συνεχίσει με το δεύτερο. Αλλά το θέμα πάντοτε είναι: ξέρετε την τεχνική και τη μέθοδο προσέγγισης; Αυτό είναι το μυστικό. Αν δεν ξέρετε τη μέθοδο προσέγγισης, τότε δεν κάνετε τίποτα.

06

—Τι ονομάζετε μέθοδο προσέγγισης;
Να διαβάζετε! Αλλά δεν είναι μόνον αυτό. Διαβάζετε, για παράδειγμα, ένα προικοσύμφωνο του 1600. Ωραία, το διαβάζετε. Παραπέρα, τι μπορεί να σας λέει ένα προικοσύμφωνο;

—Τα ιστορικά στοιχεία.
Βέβαια. Περνάτε στην κοινωνική ιστορία, στην οικονομική ιστορία, περνάτε στη γλωσσολογία, περνάτε σε πέντε χιλιάδες τομείς. Περνάτε ακόμα και σε άλλα θέματα, να διαβάσετε και πίσω από τις γραμμές, και πίσω από τις λέξεις. Γιατί γίνεται ένα δάνειο; Ή γιατί γίνεται μια δωρεά; Αλλά αυτό σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, με άλλα στοιχεία. Λοιπόν, αυτό είναι.

—Να σας ρωτήσω τώρα κάτι άλλο. Τράβηξε την προσοχή μου αυτό το βιβλιαράκι που είδα εδώ, της Roda Wieser, *Γραφή, ρυθμός, προσωπικότητα. Ένας γραφολογικός απολογισμός*, που εκδόθηκε (σε μόλις 200 αντίτυπα) τον Μάρτιο 2014 από το Ελληνικό Ινστιτούτο Γραφολογίας. Περί τίνος πρόκειται;
Να σας πω και γι' αυτό. Αν και για ένα μέρος του θέματος μπορώ να σας μιλήσω, υπάρχει άλλο ένα μέρος, όμως, στο οποίο δεν είμαι και ειδικός, να σας πω την αλήθεια. Ίσως καλό θα ήταν να μιλήσετε και με μέλη του Ινστιτούτου που έβγαλαν το βιβλιαράκι αυτό.

Θα σας το πω όμως από τη σκοπιά τη δική μου γιατί εγώ, ως παλαιογράφος, και όλοι οι παλαιογράφοι σίγουρα, έχουμε να κάνουμε με την παρατήρηση της γραφής. Παρατηρήστε τα γράμματά σας, για παράδειγμα, παρατηρήστε πώς τα γράφετε. Έτσι αρχίζουμε και το μάθημα της παλαιογραφίας: Παρατηρήστε πώς γράφετε τα γράμματά σας. Γιατί; Γιατί η τεχνική βασίζεται στην παρατήρηση. Πώς γράφεται το «α» τον 9ο αιώνα; Πρέπει να το παρατηρήσετε και πρέπει να σας δείξει κάποιος πώς να παρατηρείτε.

—Για να το χρονολογήσετε;

Όχι μονάχα. Το πώς σχεδιάζεται. Το λεγόμενο ductus, δηλαδή η πορεία που κάνει το χέρι με το κοντύλι, με τη γραφίδα, για να γραφτεί το γράμμα. Πώς το γράμμα αυτό ενώνεται με το επόμενο και ποιες μεταλλαγές υφίσταται μέσα στο χρόνο. Επομένως ο παλαιογράφος ξεκινάει από το να μαθαίνει να παρατηρεί. Έχει μεγάλη σημασία αυτό, ξέρετε. Και όχι μονάχα ο παλαιογράφος. Όλη η επιστήμη, όλες οι επιστήμες πρέπει να ξεκινάνε από τη μέθοδο της παρατήρησης: Τι είναι τι και τι ονομάζουμε τι; Αυτό δεν το λέω εγώ, το 'χει πει κι ο Αριστοτέλης. Επομένως, πρέπει να μάθεις να βλέπεις, πρέπει να μάθεις να απομονώνεις αυτά τα πράγματα που βλέπεις, να τα ξεχωρίζεις. Και η παλαιογραφία πραγματικά σε βοηθάει πάρα πολύ σ' αυτό και μπορείς να κάνεις μαθήματα παλαιογραφίας και να ασχοληθείς με εντελώς άλλα πράγματα, εφαρμόζοντας όμως αυτό τον τρόπο προσοχής. Καταλάβατε; Λοιπόν, από κει και πέρα, επειδή η γραφή δεν αλλάζει, η βάση των σχημάτων, των γραμμάτων, είναι η ίδια. Ο «γραφικός χαρακτήρας», όπως λέμε, αλλάζει. Γιατί αν γράψω εγώ ένα γράμμα, μπορείτε εσείς να διαβάσετε αυτά που έχω γράψει εγώ, όπως κι εγώ μπορώ να διαβάσω αυτά που έχετε γράψει εσείς. Οι χαρακτήρες είναι διαφορετικοί αλλά η γραφή είναι η ίδια, είναι δυο διαφορετικά πράγματα. Επομένως έχουμε την ελληνική γραφή και παρακολουθούμε πώς εμφανίζεται στους διάφορους αιώνες, στις διάφορες περιοχές, από διάφορους γραφείς, και πώς σιγά-σιγά, καθώς εξαπλώνεται και η τεχνική της γραφής, έχουμε περισσότερη έκταση και επέκταση της κυκλοφορίας του χειρόγραφου βιβλίου. Επομένως, εμάς που μας απασχολεί το θέμα του χειρόγραφου βιβλίου, του χειρόγραφου εγγράφου, βάζουμε συμβατικά ένα όριο, το 1830, ας το πούμε έτσι εντελώς συμβατικά.

Η γραφολογία ξεκινάει από αλλού. Είναι τώρα τρία χρόνια που έρχεται αυτή η ομάδα των γραφολόγων εδώ. Για ποιο λόγο ήρθε; Και πώς εξελίχθηκε η σχέση με το χώρο; Εσείς που ακούτε «γραφολόγος», για παράδειγμα, μπορεί να έχετε μια διαθήκη του παππού σας χειρόγραφη κι επειδή τώρα το μάτι μας δεν έχει συνηθίσει να βλέπει χειρόγραφη γραφή, έχει συνηθίσει στον τύπο, δεν μπορείτε να τη διαβάσετε. Πολύ ωραία. Και λέτε, «Ποιος μπορεί να τη διαβάσει; Ένας γραφολόγος». Λογικό. Έλα όμως που οι γραφολόγοι δεν ασχολούνται μ' αυτά. Οι γραφολόγοι βασικά ασχολούνται με τη διαπίστωση της γνησιότητος ή μη μιας υπογραφής, την ταυτοποίηση μιας υπογραφής ή όχι, και με ό,τι ακολουθεί όλη αυτή τη διαδικασία. Και επίσης ασχολούνται και με την αναλυτική λεγόμενη γραφολογία, τη συμβουλευτική γραφολογία, με τον ψυχισμό του ανθρώπου που γράφει με τον άλφα ή τον βήτα τρόπο. Αυτό το τελευταίο κομμάτι το παρατηρούμε και εμείς εξετάζοντας τις γραφές στις διάφορες εποχές. Δεν μπορούμε εμείς να κάνουμε μια παρατήρηση ψυχολογικού-πολιτισμικού επιπέδου ατομικού, αλλά μπορούμε να το κάνουμε για σύνολα, κοινωνικά σύνολα ή για περιοχές, ας πούμε, χωρίς να μπούμε στο χώρο της ψυχολογίας. Δηλαδή, για να το πω διαφορετικά: Ένα Ευαγγέλιο, για παράδειγμα, δεν γράφεται με μια σύντομη και πρόχειρη γραφή. Γράφεται με μια επίσημη γραφή. Που αυτή η επισημότης της γραφής παραλληλίζεται με την επισημότητα του κειμένου. Ωραία. Άλλου είδους κείμενα γράφονται με τη χρήση άλλων τύπων γραφής. Οπότε, εκεί εμείς περιοριζόμαστε. Δεν κάνουμε ψυχολογία του γραφέα. Εκεί ο γραφέας είναι επαγγελματίας γραφέας, ίσως είναι η προσωπική του

07α

07β

07α, β
Άγιον Όρος, Μονή Ιβήρων. Τα πρωτογράμματα Ε και Κ σε χειρόγραφο με τις τρεις λειτουργίες του 17ου αιώνα.

08
Στη Βιβλιοθήκη του Πατριαρχείου της Αλεξάνδρειας.

08

ΟΙ ΓΡΑΦΟΛΟΓΟΙ ΑΣΧΟΛΟΥΝΤΑΙ ΚΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΛΕΓΟΜΕΝΗ ΓΡΑΦΟΛΟΓΙΑ, ΤΗ ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΓΡΑΦΟΛΟΓΙΑ, ΜΕ ΤΟΝ ΨΥΧΙΣΜΟ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΠΟΥ ΓΡΑΦΕΙ ΜΕ ΤΟΝ ΑΛΦΑ Ή ΤΟΝ ΒΗΤΑ ΤΡΟΠΟ.

γραφή μέσα στον επαγγελματικό τύπο γραφής που χρησιμοποιεί. Αλλά δεν μπορείς να βγάλεις συμπεράσματα. Μπορείς να βγάλεις συμπεράσματα γενικότερα για την εποχή, κι όχι τόσο «ψυχολογικά», να πεις ότι ο άλλος, ας πούμε, πάσχει από κατάθλιψη, για να το πω πολύ απλά. Επομένως, η ομάδα αυτή, άνθρωποι ευγενέστατοι και πολύ ενθουσιώδεις, ήλθε εδώ αναζητώντας μήπως θα μπορούσε να βοηθηθεί στο να διαβάζει συμβόλαια. Το αποτέλεσμα ήταν ότι, ναι μεν εγώ τους έδειξα και τους εξήγησα, αλλά τι γινόταν; «Δεν είναι καλύτερα να μας λέτε τα φιλολογικά της παλαιογραφίας, γιατί εμείς δεν θα το χρησιμοποιήσουμε αυτό, δεν είναι η δουλειά μας αυτή. Ο κόσμος μπορεί να νομίζει ότι εμείς διαβάζουμε συμβόλαια, αλλά δεν είναι η δουλειά μας αυτή». Οπότε εκεί το στρίψαμε λιγάκι, να τους λέω πιο πολύ εγώ τα δικά μου παρά αυτοί τα δικά τους.

Εν τω μεταξύ, εγώ προσωπικά, τώρα σας λέω έτσι μια μικρολεπτομέρεια, διαπιστώνοντας το πρόβλημα ορολογίας της γραφής –ξέρετε δεν είναι απλό πράγμα, είναι πάρα πολύ σύνθετο–, όταν ήμουνα στο Παρίσι αγόρασα κάποια βιβλία γραφολογίας για να δω κυρίως πώς οι γραφολόγοι ονοματίζουν τις γραφές. Εμείς, ας πούμε, χρησιμοποιούμε, από τη μια μεριά, κάποιους όρους εντελώς συμβατικούς για να ονομάσουμε γραφές του 10ου αιώνα, του 13ου, του 15ου αιώνα, εντελώς συμβατικές, παραστατικές ονομασίες αλλά, ερχόμενοι στα νεότερα χρόνια, τι άλλη ορολογία μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε; Ξέρω κι εγώ; Να είναι δεξιοκλινής η γραφή, αριστεροκλινής, όρθια, ξαπλωμένη, ας πούμε τέτοιου είδους όρους, κι ήθελα να δω τι γίνεται ή και πώς περιγράφουν κάποιοι γραφολόγοι τα γράμματα. Και πραγματικά είχα αγοράσει κάποια βιβλία όταν ήμουν στη Γαλλία, γύρω στο '77 –και δεν θέλει πολύ να περάσεις τον Ρουβίκωνα–, είχα πάρει ό,τι μου αρκούσε από εκεί, είχα καταλάβει τι κάνουν οι άνθρωποι, το είχα αφήσει όμως το θέμα. Ωραία, δεν θα έκανα εγώ τον γραφολόγο. Και συνέπεσε να έρθουν αυτοί οι άνθρωποι εδώ, να υπάρξει και μια σύμπνοια και μια αμοιβαία διάθεση ανταλλαγής γνώσεων, απόψεων κ.λπ. και, βλέποντας και τον ενθουσιασμό των ανθρώπων αυτών, λέμε εντάξει, εσείς τα γραφολογικά σας, εγώ τα παλαιογραφικά μου, και εσείς να μάθετε, και εγώ σιγά-σιγά να μπω στον προβληματισμό σας, χωρίς προς Θεού –δεν τολμώ, δεν τολμώ– να αρθρώσω λέξη για συμβουλευτική γραφολογία. Ή για να αποφανθώ

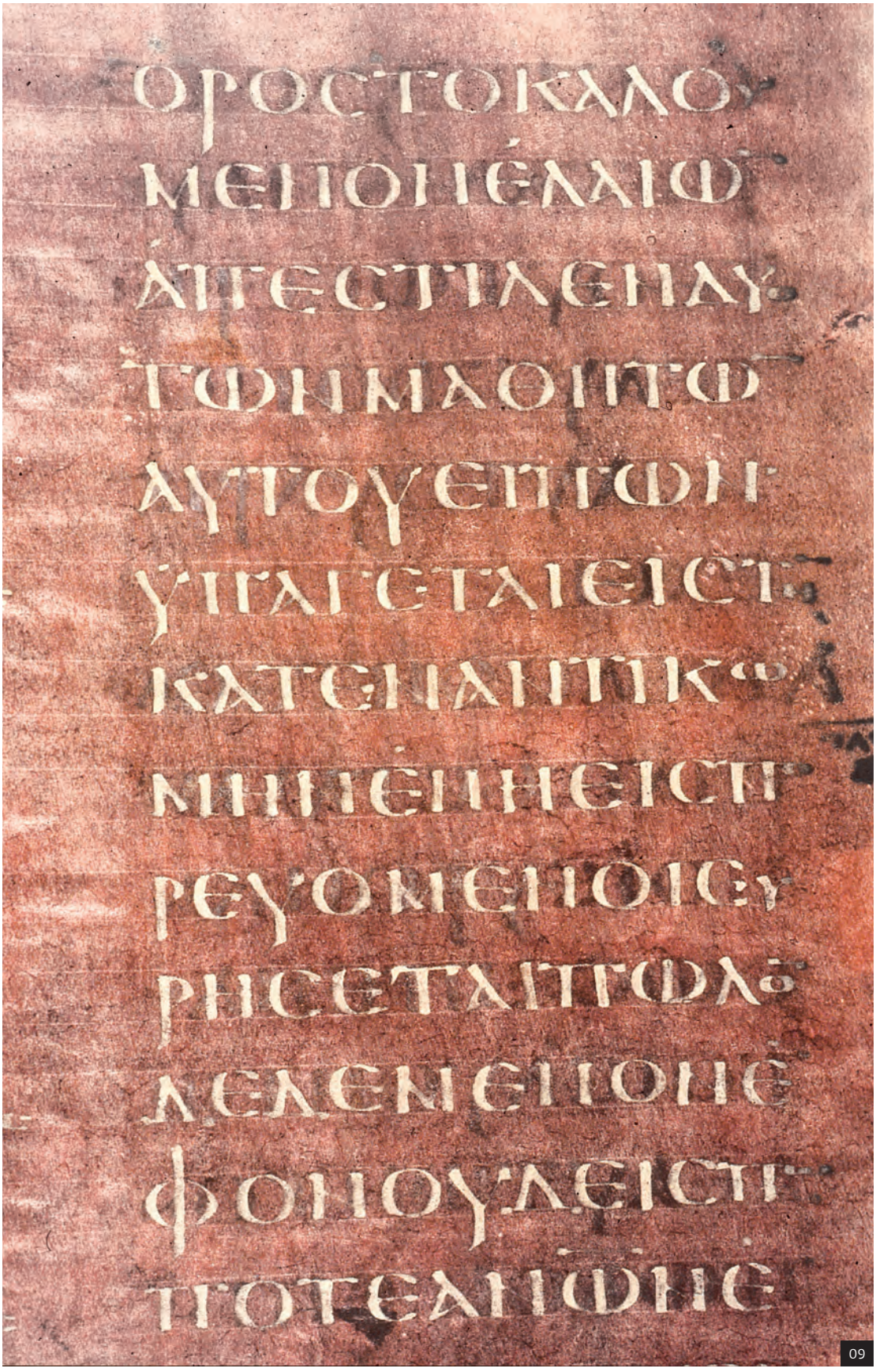

09

09
Πορφυρός Κώδικας των Πάτμου - Πετρουπόλεως με τα Τέσσερα Ευαγγέλια. Περγαμηνή του 6ου αιώνα χρωματισμένη με πορφυρό χρώμα. Γραφή κεφαλαιογράμματη. Λεπτομέρεια.

10
Πρωτάτο, Άγιον Όρος. Ο «τράγος», το θεμελιακό έγγραφο σε περγαμηνή της διοίκησης και οργάνωσης του Αγίου Όρους, με την ερυθρή υπογραφή του αυτοκράτορα Ιωάννη Τσιμισκή. Έτος 972.

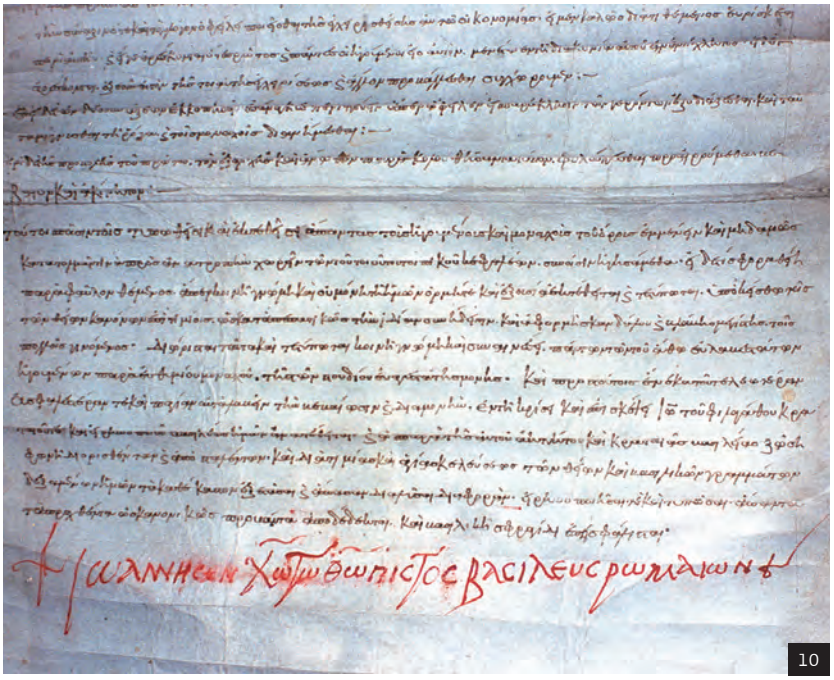
10

περί της γνησιότητας, να ταυτίσω μια υπογραφή σε μια επιταγή. Όχι. Γιατί αυτό είναι θέμα καθαρά επαγγελματικό, οι άνθρωποι έχουν την επαγγελματική τους δεοντολογία, πάει και τελείωσε.

Έχει όμως μεγάλη σημασία τώρα ότι τις προάλλες, που είχαμε το σεμινάριο αυτό, ακούσαμε από τους Ιταλούς καθηγητές να λένε ότι, πέρα από την παρατήρηση για την οποία μιλούσαμε λίγο πριν και ως προς την οποία ταυτιζόμαστε, σιγά-σιγά μας προσεγγίζει πλέον και η χρήση κάποιων οργάνων. Όπως φερ' ειπείν, κάτι που κάναμε κι εμείς παλαιότερα με τη χρήση της φωτογραφίας: φωτογράφιζες κάτι, το μεγέθυνες κι έβλεπες κάποιες λεπτομέρειες. Ή, όπως ας πούμε στα παλίμψηστα, για τα οποία δεν έχουμε μιλήσει ακόμα, χρησιμοποιούσαμε ανέκαθεν το υπεριώδες φως. Μετά εμφανίστηκε και η χρήση του υπέρυθρου φωτός, τώρα επίσης κυκλοφορούν και κάτι «γκατζετάκια» που μπορούν να παρακολουθήσουν και την κίνηση του χεριού σου χωρίς να ακουμπάει το κοντύλι επάνω στην επιφάνεια του χαρτιού, που λέει ο λόγος. Εντάξει, η τεχνολογία προχωράει και συνδυάζονται πράγματα, οπότε ο καθένας από εκεί βγάζει τα συμπεράσματά του ανάλογα με τις παρατηρήσεις που κάνει και το τι θέλει ακριβώς να αποδείξει. Ίσως να κλείσω μ' αυτό, η γραφολογία είναι ένας τομέας που δεν έχει καλλιεργηθεί στην Ελλάδα, είναι ένας εξαιρετικά σπουδαίος και σοβαρός τομέας, που δεν θα ήταν καθόλου άσχημο να επεκταθεί. Και δεν εννοώ, βέβαια, ότι όλοι πρέπει να γίνουν γραφολόγοι, προς Θεού, γιατί ο πληθωρισμός φέρνει και την πτώση της ποιότητας, έτσι δεν είναι; Αλλά, τουλάχιστον ως προς το συμβουλευτικό κομμάτι, το θέμα είναι να καταλάβουν κάποιοι, κυρίως στα σχολεία, σε χώρους εργασίας κ.λπ., πόση σημασία έχει να προσέξει κανείς τη γραφή, να βγάλει κάποια συμπεράσματα για τις γενικότερες συμπεριφορές, να βοηθηθεί προσωπικά, να αντιμετωπίσει ένα άλλο πρόσωπο. Δεν είναι βέβαια ο μόνος τρόπος αυτός, να εξηγούμεθα, γιατί μπαίνουμε στο χώρο της ψυχολογίας. Είναι, όμως, ένα από τα μέσα με τα οποία μπορεί κανείς να διαπιστώσει κάποια πράγματα και να τα χρησιμοποιήσει σε συνδυασμό και με άλλα. Να εξηγούμεθα, έτσι; Λοιπόν, αυτό είναι το κομμάτι της γραφολογίας. ■

Ο ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΕΙΝΑΙ ΓΟΗΤΕΥΤΙΚΟΣ. ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ ΜΟΝΑΧΑ ΕΝΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΠΟΥ ΤΟ ΞΕΦΥΛΛΙΖΕΙΣ, ΕΙΝΑΙ ΕΝΑΣ ΚΟΣΜΟΣ ΓΥΡΩ ΑΠ' ΑΥΤΟ.

** Οι φωτογραφίες της συνέντευξης προέρχονται από το Ιστορικό και Παλαιογραφικό Αρχείο του ΜΙΕΤ.*

— Το δεύτερο και τελευταίο μέρος της συνέντευξης του Α. Τσελίκα θα δημοσιευτεί στο επόμενο τεύχος του περιοδικού «Αρχαιολογία και Τέχνες».